

Bibliotheca Utopiana

TOM 2

MARGARET CAYENDISH

Świat Blasku

POD REDAKCJĄ

Olgi Kubińskiej

Aleksandry Arumińskiej

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

MARGARET CAYENDISH

Świat Blasku

Bibliotheca Utopiana

TOM 2

REDAKTORZY SERII

Artur Blaim

Olga Kubińska

MARGARET CAYENDISH

Świat Blasku

POD REDAKCJĄ

Olgi Kubińskiej

Aleksandry Arumińskiej

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

Gdańsk 2019

Rada Naukowa Serii
Artur Blaim (Uniwersytet Gdański), Gregory Claeys (University of London),
Ludmiła Gruszewska-Blaim (Uniwersytet Gdański), Olga Kubińska (Uniwersytet Gdański),
Wojciech Kubiński (Uniwersytet Gdański), Grzegorz Maziarczyk (Katolicki Uniwersytet
Lubelski), Fatima Vieira (University of Porto)

Recenzent
dr hab. Urszula Terentowicz-Fotyga

Redaktor Wydawnictwa
Sylwia Rumińska

Projekt okładki i stron tytułowych
Karolina Zarychta

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana z działalności statutowej:
Wydziału Filologicznego, Instytutu Anglistyki i Amerykanistyki
oraz Katedry Translatoryki Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-764-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

SPIS TREŚCI

„ <i>Power and authority</i> ”: wokół feministycznej utopii. <i>Świat Blasku</i> (1666) Margaret Cavendish (Olga Kubińska)	7
<i>Świat Blasku</i> (tłum. Aleksandra Arumińska)	21
Bibliografia	99

OLGA KUBIŃSKA

„POWER AND AUTHORITY”:
WOKÓŁ FEMINISTYCZNEJ UTOPII.
ŚWIAT BŁASKU (1666) MARGARET CAVENDISH

*[w]e are shut out of all power and authority;
by reason we are never employed in either civil or marital affairs*
Margaret Cavendish

Margaret Cavendish (1623–1673), autorka pierwszej w Anglii kobiecej utopii, a zarazem powieści science fiction, należy – obok Anne Bradstreet i Aphry Behn – do najbardziej znanych pisarek angielskich siedemnastego wieku. Prowadzone od kilku dekad badania nad obecnością kobiet w kulturze i historii piśmiennictwa pozwalają stworzyć pełniejszą mapę historii literatury wczesnonowożytnej Anglii. Na podstawie tej mapy można stwierdzić, że okres ten – obejmujący panowanie Tudorów i Stuartów, protektorat Olivera Cromwella i restaurację monarchii – był naznaczony obecnością kobiet w kulturze angielskiej¹. Wynikało to z faktu, że, mimo braku instytucjonalnego systemu szkolnictwa dla dziewcząt, za Tudorów i Stuartów panował zwyczaj kształcenia dziewcząt z arystokratycznych lub po prostu zasobnych

¹ Por.: *English Women, Religion, and Textual Production, 1500–1625*, ed. M. White, Wydawnictwo Ashgate, Farnham 2011; J. Stevenson, *Still Kissing the Rod? Whither next?*, „Women’s Writing” 2007, Vol. 14, No. 2, s. 290–305, DOI: 10.1080/09699080701314790 (dostęp: 11.11.2018); *The History of British Women’s Writing, 1610–1690*, Vol. 3, ed. M. Suzuki, Wydawnictwo Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2011; E. Mazzola, *Women’s Wealth and Women’s Writing in Early Modern England: „Little Legacies” and the Materials of Motherhood*, Women and Gender in the Early Modern World, Wydawnictwo Routledge, London–New York 2016.

domów przez prywatnych nauczycieli, niejednokrotnie tych samych, których pieczy powierzano edukację męskich potomków rodu. Właśnie dzięki domowej edukacji i dostępności do domowych bibliotek wśród kobiet, które odgrywały istotną rolę, wytyczając ścieżki w kulturze ówczesnej Anglii, znalazło się niemałe grono pisarek, poetek i tłumaczek aktywnych już w szesnastym wieku², jak choćby siostry Mildred, Anne, Margaret Elizabeth i Katherine Cooke, które dobrze znały języki obce i literaturę klasyczną³.

Wykształcenie „siostr Cooke” czy córki Thomasa More’a było dostrzegane i komentowane, a przecież nie oczekiwano od nich aktywności w sferze publicznej. Przeciwnie, twórczość kobiet próbowano sprowadzać do paratekstów: listów, testamentów, zapisków i poradników kobiecych; odbiorcy ich literackich, filozoficznych, teologicznych czy naukowych dzieł w założeniu mieli ograniczać się do domowego kręgu, a przecież i one, i inne autorki w szesnastym i siedemnastym wieku próbowały realizować swoje potrzeby twórcze wykraczające poza wspomniane parateksty, publikując, najczęściej w tanich broszurowych formatach, własne dzieła literackie i tłumaczenia. Nawet jednak w przypadku formatu dzieła zdarzały się wyjątki: Mary Wroth i Margaret Cavendish wydawały swoje powieści w kosztownym formacie folio, z rozbudowanymi, bogato ilustrowanymi stronami tytułowymi. Mowa rzecz jasna o *Uranii*, powieści Wroth z 1621 roku, i *The Blazing World*, pochodzącej z 1666 roku powieści Cavendish.

Również w historii siedemnastowiecznego piśmiennictwa angielskiego można wymienić pewną liczbę autorek próbujących sił w rozlicznych odmianach twórczości (para)literackiej – od traktatów, pism ulotnych, przez poradniki, pisma teologiczne, filozoficzne, publicystykę, (auto)biografie, po wiersze, powieści, dramaty i przekłady. Badacze wymieniają nazwiska Isabelli Whitney i Aemilii Lanier jako warte uwagi antropologów kultury⁴. Whitney jako pierwsza Angielka tworzyła świecką poezję, wydała między innymi *The Copy of a Letter lately written in meeter, by a yonge*

-
- 2 Istotną rolę w kształtowaniu modelu kobiety we wczesnonowożytnej Anglii odegrały również kobiety interesu, jak choćby żyjąca niemal o stulecie wcześniej Bess of Hardwick (1527–1608), której nieprzeciętnemu talentowi do pomnażania majątku nie ustępowała aktywność w tworzeniu kultury materialnej i pełniona przez nią funkcja mecenas sztuki; bez względu na to, której formie kulturalnej aktywności przyzna się prymat, najistotniejsza wydaje się kwestia uzyskanego przez kobiety wykształcenia i związanej z nim sprawności w posługiwaniu się piórem.
 - 3 Szczegółowe badania nad twórczością siostr przeprowadziła G. Allen, *The Cooke sisters. Education, piety and politics in early modern England*, Wydawnictwo Manchester University Press, Manchester 2013.
 - 4 E. Mazzola, *Women's Wealth and Women's Writing...*, s. 86; protofeministyczną poezję Whitney omawia G.A. Foster, *Isabella Whitney and the Performative Poetics of Correction* [w:] G.A. Foster,

Gentilwoman: to her unconstant lover (1567); Lanyer opublikowała tom wierszy *Salve Deus Rex Judaeorum* (1611). Kolejna, mniej znana autorka Elizabeth Cary wydała dramat *The Tragedy of Mariam* (1612). Mihoko przywołuje kilka „protofeministycznych pism w obronie kobiet”, wydanych w drugiej dekadzie siedemnastego wieku, autorstwa Rachel Speght i dwójki autorów nieokreślonej płci, publikujących pod pseudonimami Ester Snowernam i Constantia Munda. Zalicza je do nurtu literatury feministycznej ze względu na tezy zawarte w pismach. Badaczka kontrastuje te akty z niemal równoległą twórczością autorek poradników kobiecych: tu należy wymienić Dorothy Leigh (*The Mother's Blessing* – 1616), Elizabeth Clinton (*The Countess of Lincolnes Nurserie* – 1622) i Elizabeth Jocelin (*The Mother's Legacie for her Unborne Childe* – 1624)⁵. Inny nurt tworzyły autorki tekstów literackich, a przy tym tłumaczki. Anne Locke (1530–ca. 1590) była tłumaczką psalmów, a także autorką pierwszego w Anglii cyklu sonetów napisanego przez kobietę. Mary Sidney (1561–1621) – siostra Philipa Sidneya, autora *Arcadii* – była poetką oraz tłumaczką (przełożyła wraz z bratem *Psalterz*). Wydała również przekład francuskiego dramatu *Tragedie of Antonio* (1595). O pokolenie młodsza od Sidney była jej bratanica Lady Mary Wroth (1587–1651), także poetka i autorka powieści *Urania* (*Urania Hrabiny Montgomery* – 1621). Wroth była też autorką drugiego w historii literatury angielskiej kobiecego cyklu sonetów *Pamphilia and Amphilantus* (dołączonych do *Uranii*). Kolejna nieprzeciętnie wykształcona poetka Anne Bradstreet (1612–1672) jest postrzegana jako autorka amerykańska, nie należy jednak zapominać, że była angielską poddaną, urodzoną i wykształconą w Anglii, która przeżyła dorosłe życie w zamorskich terytoriach Korony. Jej edukacja i tożsamość były edukacją i tożsamością dobrze wykształconej i czytanej siedemnastowiecznej Angielki. Jej wiersze z Nowego Świata zostały opublikowane najpierw w Londynie (w 1650 roku) i dopiero niemal trzy dekady później – w 1678 roku – w Bostonie⁶. Inną wybitną twórczynią była młodsza od Cavendish Aphra Behn (1640–1689) – poetka, dramatopisarka i tłumaczka. Wszystkie pisarki odebrały staranne wykształcenie, wszystkie też były świadome własnego „ja”, celowo konstruowały swoją literacką tożsamość, za życia wydając autorskie utwory.

W takim kontekście nie dziwi pojawienie się Margaret Cavendish – kobiety wykształconej, obracającej się w kręgach intelektualnych wyznaczających ówczesne nurty kultury i nauki, a zarazem dzięki statusowi społecznemu i materialnemu

Troping the Body: Gender, Etiquette, and Performance, Wydawnictwo Southern Illinois University Press, Carbondale–Edwardsville 2000, s. 32–46.

5 *The History of British Women's Writing...*, s. 21.

6 Por. M. Suzuki, *Introduction* [w:] *The History of British Women's Writing...*, s. 24.

mogącej współuczestniczyć w kreowaniu tych nurtów i finansować kosztowne publikacje własnych dzieł. Margaret Cavendish, z domu Lucas, urodzona w 1623 roku w Colchester, po rozpoczęciu wojny domowej w 1642 roku zamieszkała wraz z siostrą w Oksfordzie, by rok później zostać dwórką królowej Henrietty Marii, przebywającej tam zanim w 1643 roku udała się na wygnanie do Paryża. Tam też Lucas poznała i w 1645 roku poślubiła wdowca sir Williama Cavendisha, który wprowadził ją w kręgi intelektualne Europy. Przez następne piętnaście lat mieszkała kolejno w Rotterdamie, Antwerpii, Anglii i ponownie w Antwerpii, by z emigracji wrócić po przywróceniu monarchii. Mimo że czas emigracji wiązał się z pewnymi stratami finansowymi – wyrównanymi w okresie restauracji monarchii – oraz egzekucją brata – sir Charlesa Lucasa, żołnierza rozstrzelanego w 1648 roku⁷, to jednak zbiegł się z rozpoczęciem twórczości pisarskiej Cavendish, która już w roku 1650 zaczęła wydawać w Londynie swoje pierwsze, zróżnicowane zarówno pod względem genologicznym, jak i tematycznym, publikacje: wiersze (*Poems* – 1653), teksty naukowe (*Philosophical Follies* – 1653) czy eseje epistemologiczne (*The World's Olio* – 1655, i *Natures Pictures* – 1656). Po powrocie z emigracji opublikowała jeszcze przekład, autobiografię (*A True Relation of My Birth, Breeding, and Life* – 1656), teksty filozoficzne (*Philosophical and Physical Opinions* – 1663; *Observations, upon Experimental Philosophy* – 1666), powieść (*Świat Blasku*⁸ – 1666), biografię (*Life of William Cavendish* – 1667) i dramaty (*Playes* – 1662; *Playes, Never Before Played* – 1668). Pośmiertnie, z inicjatywy markiza Cavendisha ukazały się jej listy i wiersze (*Letters and Poems in honour of the Incomparable Princess Margaret, Duchess of Newcastle* – 1676). Rozpiętość genologiczna nie dziwi, zważywszy na szerokie zainteresowania Margaret Cavendish oraz uwagę, którą poświęcała myśli współczesnej i antycznej, a także najnowszym osiągnięciom nauk ścisłych i przyrodniczych⁹.

W całym *oeuvre* Cavendish *Świat Blasku* zwraca uwagę ze względu na próbę konstrukcji świata feministycznego, choć przecież powieść ta nie była jej jedyną feministyczną utopią; silny feministyczny przekaz miały również jej utopijne dramaty. W sztuce *The Female Academy* (1662) Cavendish modelowała świat akademii dla kobiet, w *Bell in Campo* (1662) – organizację kobiecej armii, a w późniejszym dramacie – *The Convent of Pleasure* (1668) – kto wie, czy nie najwyrazistszym głose autorki

7 Por. Sir Charles Lucas. Jego ostatnia mowa wygłoszona przed rozstrzelaniem w miejscu egzekucji, tłum. C. Zieliński [w:] *Retoryka umierania. Angielskie mowy pożegnalne doby Tudorów i Stuartów*, wstęp i red. O. Kubińska, Wydawnictwo Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk 2016, s. 42–43.

8 Pierwsza edycja *Blazing World* znalazła się w *Observations, upon Experimental Philosophy*. Por. *The History of British Women's Writing...*, s. 17.

9 J. Fitzmaurice, *Cavendish [née Lucas], Margaret, Duchess of Newcastle upon Tyne* [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, DOI: 10.1093/ref:odnb/4940 (dostęp: 11.11.2018).

za upodmiotowieniem kobiet – rozpoznała terytorium kobiecego zakonu nie w kategoriach przeniesienia r z e c z y i innych aktywów spod władania mężczyzn, zgodnie z obowiązującym ówczesnie prawem w heteroseksualnym i heteronormatywnym społeczeństwie, do instytucji sfeminizowanej, lecz w kategoriach wolności uzyskanej przez kobiety za jej murami¹⁰. O wyrotowej homoerotycznej perspektywie dramatu świadczyłyby według Erin Lang Bonin ukryte w dramacie wskazówki. Badaczka kieruje się intuicją sformułowaną przez Valerie Traub w odniesieniu do innego dramatu:

Traub twierdzi, że homoerotyczne pragnienia kobiet epoki wczesnonowożytnej dają się najbardziej zauważyć, kiedy kobiety te są przedstawiane jako odporne wobec patriarchalnej ekonomii [...]. W *The Convent of Pleasure* mamy do czynienia z kobiecą reprezentacją kobiecych homoerotycznych pragnień dostrzegalnych dokładnie dlatego, że przeciwstawiają się instytucji małżeństwa i rodziny¹¹.

We wszystkich tych dramatach skonstruowano światy „władzy i autorytetu” kobiet, podważając w ten sposób mechanizmy ich uprzedmiotowienia i towarowego obrotu. Wprawdzie można by stwierdzić, iż pewne fakty, jak choćby oficjalne wydanie tekstów, i to w luksusowym formacie folio, zajmowana przez księżną Newcastle wysoka pozycja w hierarchii społecznej czy w końcu decyzja władz o jej pochwaniu w opactwie westminsterskim w Londynie, mogłyby podważyć całkowitą komplementarność świata ówczesnej Anglii i „nie-miejsca” z utopijnych dramatów, gdyby nie to, iż „władza i autorytet” autorki sprowadzały się do kreowania światów kontrfaktycznych w literaturze. Pośrednio jednak próba stworzenia przez Cavendish „nie-miejsca” dla kobiet (i wypełnienie w ten sposób braku w miejscu, jakby dopiero „nie-miejsce” czyniło miejsce kompletnym) w tekstach literackich, wprowadzonych do obiegu kulturalnego Anglii siedemnastego wieku, przynajmniej w częściowej formie stanowiła próbę zazębienia tych światów.

Podobną rolę odgrywa *Świat Blasku*, mimo odmiennej konstrukcji świata przedstawionego. I tu bowiem kobieta otrzymuje władzę i zdobywa autorytet, jednak dzieje się tak z innych powodów. W *Świecie Blasku* kilkakrotnie katalizatorem

10 M.C. Nussbaum, *Objectification*, „Philosophy & Public Affairs” 1995, Vol. 24, No. 4, s. 249–291.

11 „[...] Traub argues that early modern female homoerotic desires are most visible to us when they are represented as resistant to the patriarchal economy [...]. In Cavendish’s *The Convent of Pleasure*, we find a woman’s representation of female homoerotic desires, discernible to us precisely because she imagines them in opposition to marriage and family”; E.L. Bonin, *Margaret Cavendish’s Dramatic Utopias and the Politics of Gender*, „Studies in English Literature 1500–1900” 2000, Vol. 40, No. 2, s. 349. Por. także: V. Traub, *The (In)Significance of „Lesbian” Desire in Early Modern England* [w:] *Queering the Renaissance*, ed. J. Goldberg, Wydawnictwo Duke University Press, Durham 1994.

zdarzeń jest męczyzna – to męczyzna porywa damę, za karę tracąc wraz z załogą statku życie w pobliżu bieguna północnego, dokąd burza i wichry zawiodły statek. Młoda dama spotyka tam istoty antropomorficzne, z którymi jest się w stanie komunikować:

[...] ludzie mieli głowy, dzioby i pióra jak dzikie gęsi, lecz chodzili prosto jak ludzie – niedźwiedzie i ludzie-lisy; kupry nosili między nogami, skrzydła mieli tej samej długości co ciała, a ogony średniego rozmiaru, które ciągnęły się za nimi jak tren od sukni [...] ¹²,

a dzięki małżeństwu z władcą Świata Blasku uzyskuje władzę absolutną w odnalezionym za biegunem świecie. Są tu więc i męczyżni i, jak podkreślają krytycy, daje się w tym utworze dostrzec pewne pokrewieństwo z losami targanej wojną domową Anglii ¹³. Istotna jednak wydaje się tu zarówno rola odgrywana przez bohaterkę, jak i jej początkowa bierność przekształcona w twórczą energię, realizowaną przez „władzę i autorytet”, a także, co można położyć na karb ówczesnych czasów, aktywność podróżnicza bohaterki. Powieść ta bowiem może przecież być rozpatrywana również w kategoriach powieści drogi – bohaterka odbywa długą podróż w tym wykreowanym świecie, a poprzez uzyskanie władzy – z biernej istoty przeistacza się w czynnik sprawczy, agensa zdarzeń. Podczas tej podróży narzucone jej uprzedmiotowienie bohaterka zmienia w pełną podmiotowość.

Z jednej strony, mimo zróżnicowania gatunków istot zamieszkujących świat za biegunem, utopia Cavendish przedstawia z perspektywy historii utopii stereotypowy, naiwny obraz szczęśliwego, homogenicznego świata „sprzed wieży Babel”:

12 M. Cavendish, *Świat Blasku*, red. O. Kubińska, A. Arumińska, *Bibliotheca Utopiana*, t. 2, red. A. Blaim, O. Kubińska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2019, s. 25.

13 Odczytanie powieści poprzez „nieustanne przyznawanie się do charakterystycznych dla kobiet wrodzonych ograniczeń, ewidentne uznanie patriarchalnego Toryzmu jako zjawiska ustanowionego przez naturę”, jak również drobiazgowo omówienie całego spektrum interpretacji *Świata Blasku* por.: O. Holmesland, *Margaret Cavendish's „The Blazing World”: Natural Art and the Body Politic* [w:] *Ashgate Critical Essays on Women Writers in England, 1550–1700*, Vol. 7: *Margaret Cavendish*, ed. S.H. Mendelson, Wydawnictwo Routledge, London–New York 2017. Inne interpretacje por.: R. Trubowitz, *The Reenchantment of Utopia and the Female Monarchical Self: Margaret's Cavendish's „Blazing World”*, „Tulsa Studies in Women's Literature” 1992, Vol. 11, No. 2, s. 229, 230, 242; „[Cavendish] is the first identifiable female SF author, the creator of a bold SF fiction”, A. Roberts, *The History of Science Fiction*, Wydawnictwo Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2016, s. 63, DOI: 10.1057/978-1-137-56957-8_1 (dostęp: 11.11.2018). G. Wagner, *Romancing Multiplicity: Female Subjectivity and the Body Divisible in Margaret Cavendish's „Blazing World”*, „Early Modern Literary Studies” 2003, No. 9.1, s. 1.1–1.59.

[...] na całym świecie istniał tylko jeden język i tylko jeden cesarz [podkreślenie moje – O.K.], któremu wszyscy byli poddani z poczuciem obowiązku i posłuszeństwem, przez co żyli w nieustannym pokoju i szczęściu, nie znając wojen z obcymi państwami ani wewnętrżnych buntów¹⁴.

Antropomorficzne istoty mają przypisane role uwzględniające systemową organizację świata:

Pozostałymi mieszkańcami tego świata byli [...] ludzie-niedźwiedzie, ludzie-insekty, ludzie-ryby lub ludzie-syreny, ludzie-ptaki, ludzie-muchy, ludzie-mrówki, ludzie-gęsi, ludzie-pająki, ludzie-wszy, ludzie-lisy, ludzie-mały, ludzie-kawki, ludzie-sroki, ludzie-papugi, satyrowie, giganci i wielu innych [...]. Spośród tych kilku rodzajów ludzi każdy zajmował się taką profesją, jaka najbardziej odpowiadała naturze danego gatunku. [...] Ludzie-niedźwiedzie byli filozofami eksperymentalnymi Jej Cesarskiej Mości, ludzie-ptaki jej astronomami, ludzie-muchy, ludzie-insekty i ludzie-ryby jej filozofami naturalnymi, ludzie-mały jej chemikami, satyrowie jej medykami galenistami, ludzie-lisy jej politykami, ludzie-pająki i ludzie-wszy jej matematykami, ludzie-kawki, ludzie-sroki i ludzie-papugi jej oratorami i logiczami, giganci jej architektami [podkreślenie moje – O.K.]¹⁵.

To zainteresowanie rozwojem nauki i kultury politycznej odzwierciedla pasję Cavendish, która sama musiała przecież przezwyciężyć bariery kulturowe, by uzyskać dostęp do świata nauki¹⁶. Z drugiej strony, utopijny świat Cavendish ma jednak szczególny charakter. Cesarzowa, aktywnie sprawująca władzę, nie ograniczyła się bowiem jedynie do rozmów z poddanymi, sprowadzonych niemal do dialogów sokratejskich. Wprowadziła również zmiany w organizacji zastanego świata i obowiązujących w nim prawach. Po wyprawie z księżną Newcastle do jej kraju, uświadomiwszy sobie, że zmiany były nieskuteczne, wyznała księżnej, że „uważa, iż zmiana własnych dekretów, ustaw i praw okryje ją wieczystą hańbą”¹⁷, lecz pod naciskiem swojej towarzyszki postanowiła wycofać się z narzuconych zmian. Decyzja o niedopuszczeniu do dystopii wywołanej własnymi błędnymi decyzjami nie jest zjawiskiem nazbyt częstym w utopiach. Ale to właśnie ta zmiana stanowi szczególny aspekt uniwersum w *Świecie Blasku*: świadomość kruchości stworzonej utopii i gotowość

14 M. Cavendish, *Świat Blasku...*, s. 27.

15 Tamże, s. 30.

16 Por. B. Price, *Journeys beyond Frontiers: Knowledge, Subjectivity and Outer Space in Margaret Cavendish's „The Blazing World”*, „Literature and History” 1998, Vol. 7, No. 2, s. 21–50.

17 M. Cavendish, *Świat Blasku...*, s. 81.

odwrócenia destruktywnych decyzji¹⁸. Wydaje się, że w efekcie mamy do czynienia nie tylko ze światem opartym na wiedzy, racjonalności i postępie, wykorzystującym dostępne naukowe instrumentarium i myśl filozoficzną dla zrozumienia i opisanego świata, lecz nade wszystko z – nienazwanym wprawdzie *expressis verbis* – prymatem *Commonwealth* (dobra wspólnoty) nad głosem władcy w stworzonym świecie.

Innym aspektem wartym powtórnego przywołania jest kwestia podróży, i to podróży kobiet. W kobiecej twórczości w siedemnastowiecznej Anglii nie jest to nazbyt popularny motyw, choć przecież nawet w Szekspirowskim uniwersum kobiety podróżowały – czasem z własnej woli, czasem z przymusu – jak Miranda (*Burza*), czasem ze względu na zawarty związek małżeński – jak Kordelia (*Król Lear*). To nie one jednak są jednym z wyznaczników funkcji przestrzeni i podróży w próbie kształtowania kobiecej tożsamości w literaturze angielskiej doby Tudorów i Stuartów, lecz Desdemona, która nie podróżowała, a o odległych światach słuchała w rodzinnym domu. Doświadczenie geografii przestrzeni w przypadku Mirandy, Kordelii i Desdemony zostało zainicjowane przez mężczyzn, ojców: Prospero zanurzony w białej magii nie dostrzega uzurpatora i musi uciekać z kraju, a na wygnaniu z konieczności sam instruuje córkę; Lear w gniewie wydaje Kordelię za męża i wysyła z Anglii. W przypadku Desdemony, jeśli przyjąć świadectwo Otella, to dzięki ciekawości swojego ojca została ona wystawiona na doświadczenie „fantastycznych opowieści o świecie zewnętrznym”, i w efekcie tej ciekawości świata, zaspokojonej poprzez opowieści wytrawnego podróżnika (oralna literatura drogi), autor tychże relacji zdołał ją w końcu zdobyć:

Ojciec jej lubił mnie, zapraszał często,
O dzieje moje pytał nieustannie,
Chciał rok po roku znać je: bitwy, szturmy,
Przygody, których doznałem.
Przebiegłem wszystko, od mych lat chłopięcych
Aż po dzień, w którym prosił o wspomnienia.
O najstraszliwszych mówiłem przypadkach,
O przejściach ciężkich na lądzie i morzu,
O unikaniu śmierci nieuchronnej
Podczas ucieczki przez wyłomy murów;
O wrogu, który mnie pojmał i sprzedał
W niewolę; o mym stamtąd wybawieniu;
Przy tym o losach wszystkich mych podróży;
O wielkich grotach i martwych pustyniach,

18 Dziękuję Arturowi Blaimowi za podkreślenie tego aspektu konstrukcji utopijnego świata w *Świecie Blasku*.

Urwiskach, skałach, górach niebotycznych.
Mówilem także – tak to przebiegało –
O kanibalach jedzących się wzajem,
Antropofagach i ludziach z głowami,
Które poniżej ramion wyrastają.
Pragnęła o tym słuchać Desdemona [...] ¹⁹.

Cytowana relacja jest wyraźnie polimorficzna; opowieść Otella zawiera elementy narracji łotrzykowskiej, opowieści o dorastaniu (*Bildung*), opowieści drogi, autobiografii, elementy utopii i *fantasy*, wreszcie – ślad prowadzonej przez Anglię ekspansji kolonialnej. Niejednokrotnie podnoszono związek między odkryciem i kolonizacją Ameryki a rozwojem utopii w literaturze angielskiej doby Tudorów i Stuartów²⁰. Jest to cecha wspólna utopii, wykraczająca poza kwestie gender: trudno nie zgodzić się ze spostrzeżeniem, że utopie tego okresu są „po części opowieściami kolonialnymi, a odkrycie doskonałej wspólnoty wzmacnia imperialną dumę i poczucie własnej ważności”²¹.

Z narracją „podróżniczą” *Otella* z 1604 roku koresponduje późniejszy o sześć dekad *Świat Blasku*, choć trzeba zaznaczyć, że w siedemnastym wieku ukazało się w Anglii kilka istotnych utopii, które również rozwijały wątek fantastycznych podróży, jak choćby *New Atlantis* Francisa Bacona (1627), *The Man in the Moone* Francisa Godwina (1638) czy opublikowana dwa lata po utopii Cavendish *Isle of Pines* Henry’ego Neville’a (1668). To jednak autorka *Świata Blasku* przyjmuje feministyczną perspektywę, idąc dalej, niż to uczynił autor *Otella*. U Cavendish bowiem rola kobiety dalece wykracza poza przypisaną w tragedii rolę słuchaczki zafascynowanej nieznanymi światami, lecz fizycznie zakotwiczonej w znanym sobie świecie i jedynie pośrednio rozpoznającej obcą przestrzeń²².

19 W. Shakespeare, *Otello*, przeł. M. Słomczyński, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2002, akt I, scena 3.

20 Por. J. Knapp, *An Empire Nowhere. England, America, and Literature from „Utopia” to „The Tempest”*, Wydawnictwo University of California Press, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1991.

21 A. Boesky, *Founding Fictions. Utopias in Early Modern England*, Wydawnictwo University of Georgia Press, Athens 1996, s. 9. Warto zwrócić uwagę, że autor relacji – Otello – z racji pochodzenia i pełnionej funkcji reprezentuje zarazem kolonizatorów i kolonizowanych.

22 Utopia Godwina, osadzona na Księżycu, zasługuje na osobną uwagę, wpisywała się bowiem w ówczesną dyskusję nad obecnością życia na Księżycu. Cała seria publikacji w późnych latach 30. siedemnastego wieku pozwoliła umieścić Księżyc, jego mieszkańców, jak też prawdopodobieństwo odbycia podróży na Księżyc i spotkania z nimi w centrum narodowej dysputy. Do najistotniejszych tekstów, dostępnych w londyńskich księgarniach, należały: *The Discovery of a World in the Moone or A Discourse Tending to Prove, That ‘Tis Probable There May Be*

Powieść *Świat Blasku*, choć w przeszłości bywała przez krytyków deprecjonowana, w ostatnich dekadach doczekała się pewnego uznania. Wbrew zdaniu krytyków dostrzegających jej słabości konstrukcyjne wydaje się istotnym ogniwem w historii ewolucji piśmiennictwa i literatury angielskiej. Jest przecież nie tylko pierwszą w siedemnastowiecznej Anglii utopią kobiecego autorstwa czy przykładem literatury (proto)feministycznej, lecz także przedstawia świat, do którego – nie do końca wprawdzie z własnej woli – dociera kobieta podróżniczka, świat idealnie rządzony przez kobietę. Polimorfizm gatunkowy tej powieści jest przecież wyróżnikiem siedemnastowiecznego piśmiennictwa. Cechy utworu Cavendish faktycznie wskazują na przynależność gatunkową tej powieści do literatury utopijnej – skonstruowano w nim świat idealny; do literatury science fiction – gdyż przedstawiono w nim instrumentarium służące do lepszego racjonalnego poznawania, wymierzenia, a zarazem zrozumienia wszechświata; do powieści epistemologicznej – gdyż zawiera opis świata oraz dostępnej i poszukiwanej wiedzy na jego temat; rządząca światem cesarzowa wydaje się niemal faustowska w swoim pożądaniu i porządkowaniu wiedzy.

Lektura *Świata Blasku* pozwala dostrzec również inne cechy gatunkowe tej powieści – droga przebyta przez Margaret Newcastle na dwór cesarzowej, na który dotarła przez biegun północny, zdaje się wskazywać typowe cechy literatury podróżniczej. O takiej proveniencji tekstu świadczyłaby także konstrukcja powieści, złożona w znacznym stopniu z rozmów cesarzowej z poszczególnymi interlokutorami. Również bohatera *Odysei* w każdym kolejnym miejscu, do którego przybył w trakcie swojej – wymuszonej przez okoliczności losu – podróży, dopytywano o wieści ze świata. Ten schemat: pytanie, odpowiedź, dążenie do prawdy, wiedzy, gotowość słuchania (cesarzowa) i dostarczania precyzyjnych odpowiedzi na docieklive pytania (ludzie-insekty, ludzie-ryby), jest tu wyjątkowo rozbudowany i stanowi oś konstrukcyjną tekstu. Tym samym *Świat Blasku* przynależy do ciągu klasycznych powieści podróżniczych, korespondując z *Robinsonem Cruzoe* Daniela Defoe, wydanym w 1719 roku, czy *Podróżami Guliwera* Jonathana Swifta, opublikowanymi w 1726 roku, choć przecież i one, zwłaszcza ta ostatnia, mimo iż wykorzystują motyw podróży w swojej konstrukcji, nie są przede wszystkim „literaturą podróżniczą”. I mimo że to Nevilléowi (*Isle of Pines*) przypisuje się funkcję prekursora kolejnych robinsonad, feministycznej opowieści Cavendish nie powinno się pomijać w historii ewolucji gatunku, nawet jeśli doszło tutaj do przesunięcia akcentów. I chociaż, podobnie jak

Another Habitable World in That Planet Johna Wilkinsa (1638); *The Man in The Moone or A Discourse of a Voyage Thither by Domingo Gonsales* Francisca Godwina (1638) oraz zmienione i rozszerzone wydanie *A Discourse Concerning a New World & Another Planet. In 2 Bookes* Johna Wilkinsa (1640). Por. D. Cressy, *Early Modern Space Travel and The English Man in The Moon*, „The American Historical Review” 2006, Vol. 111, No. 4, s. 962.

w odniesieniu do innych powieści tego okresu, istotnym wyróżnikiem *Świata Blasku* jest płynność gatunkowa – to tutaj jednak ten polimorfizm wydaje się nade wszystko rozpięty na osi: *Doktor Faustus* Christophera Marlowe’a – wspomniany już *Otello* Williama Shakespeare’a. Faust to pożeracz episteme, człowiek gnany pragnieniem wiedzy. W przypadku dramatu Shakespeare’a zaś istotne w kontekście *Świata Blasku* jest zmysłowe postrzeganie świata przez podróż.

W końcu tekst jest próbą nie tylko stworzenia konstruktów literackiego, lecz także opisania ówczesnego świata przez Cavendish, stąd wcześniejsza uwaga o powinowactwie z „powieścią epistemologiczną”, i warto bronić tej tezy, choć takie stwierdzenie może budzić zastrzeżenia współczesnych badaczy. Należy jednak pamiętać, że siedemnasty wiek w angielskim piśmiennictwie był okresem płynnych konwencji; te się dopiero ucierały, zarówno literaturę *fiction*, jak i *non-fiction* cechował polimorfizm gatunkowy, programowo niejako, nie wpisując się w – nieistniejące wszak jeszcze, ale już tworzące się – ramy konwencji poszczególnych gatunków. Zarówno okres kształtowania wyznaczników gatunkowych powieści, jak i dzieła w tym procesie uczestniczące są fascynujące właśnie z tego względu: ukazują długotrwałe i bolesne narodziny gatunku, z całym wysiłkiem walki z materią słowa, konstrukcją, próbami określenia głosu narracyjnego, struktury, postaci, relacji czasu i przestrzeni, wreszcie – relacji wewnętrznych i zewnętrznych. Feministyczna utopijna powieść science fiction Margaret Cavendish, przez swoją konstrukcję i niedostatki konstrukcyjne, w tych bolesnych narodzinach uczestniczyła.

Księżna Newcastle kończy swoją powieść słowami:

[...] mój Świat Blasku uczyniłam światem spokojnym, dając mu jedną tylko religię, jeden język i jeden rząd, mogłabym stworzyć inny świat, tak pełen rozłamów, podziałów i wojen, jak ten jest pełen pokoju i szczęśliwości, zaś racjonalne figury mego umysłu mogą wyrazić tak wiele walecznej odwagi, jak Hektor i Achilles, dorównać mądrością Nestorowi, elokwencją Ulissesowi, a urodą Helenie. Jednakże, jako iż przedkładam pokój nad wojnę, bystrą inteligencję nad kalkulującą ostrożność, a uczciwość nad piękno, zamiast figur Aleksandra, Cezara, Hektora, Achillesa, Nestora, Ulissesa, Heleny etc. wybrałam raczej figurę uczciwej Margaret Newcastle [podkreślenie moje – O.K.], której teraz nie zmieniałabym za nic w świecie; jeśli komu spodoba się świat, który stworzyłam, i chciałby zostać moim poddanym, może sobie wyobrazić, że nim jest i nim będzie, oczywiście w swoim umyśle, fantazji czy wyobraźni; jeśli zaś komu nie w smak być moim poddanym, może stworzyć swój własny świat i rządzić nim podług swej woli: niech się jednak strzeże, by nie okazał się tyrańskim uzurpatorem i nie odebrał mi mojego świata; co się bowiem

tyczy Świata Filozoficznego, sama jestem jego cesarżową, Świat Błasku zaś ma już cesarżową, która rządzi nim z wielką mądrością i rozważą, a która jest moją drogą platoniczną przyjaciółką; nigdy nie okazałabym się wobec niej tak niesprawiedliwa, zdradziecka i niegodna, by zakłócić jej rządy, nie wspominając o pozbawieniu jej cesarskiego tronu na rzecz kogokolwiek innego; wolałabym raczej dla tego przyjaciela stworzyć inny świat²³.

Utopia – świat idealny, „nie-miejsce doskonałe” – jest pochodną braku, wynika bowiem ze świadomości niedostatku doskonałości w świecie zastanym, a zarazem jest amimetyczna, gdyż konstruuje miejsce z definicji i greckiego rdzenia, miejsce, które „nie-jest”. Utopia byłaby zatem również przejawem gniewu wynikającego z tego braku. Braku przejawiającego się na różnych poziomach organizacji świata doświadczanego fizycznie. We wczesnonowoczesnej utopii feministycznej Cavendish wykreowała światy przydające głos, władzę, autorytet i *authority* kobietom skazywanym na milczenie w sferze publicznej, zarówno w mowie, jak i w druku, przez uzus i z definicji zawłaszczającą i uprzedmiotawiającą je ideologię, które wykluczały je z instytucjonalnej edukacji – co z kolei jest pochodną tego braku i gniewu. Margaret Cavendish, osoba o wysokim statusie społecznym, była tyleż świadoma tych ograniczeń, co zdolna je przezwyciężyć. O tych ograniczeniach wspominała otwarcie w liście do wykładowców na uniwersytetach w Oxfordzie i Cambridge, w którym oceniała skutki niedostępności edukacji wyższej dla kobiet: „we are shut out of all power and authority; by reason we are never employed in either civil or marital affairs”²⁴. Na koniec, mówiąc o zastrzeżeniach Cavendish do niedopuszczania kobiet w ówczesnej Anglii (mimo całych dekad królewskiej władzy sprawowanej przez kobietę za ledwie, a może aż, trzy pokolenia wstecz) do sfery władzy i istotnych funkcji publicznych, warto zwrócić uwagę na dyscyplinę składniową tej wypowiedzi.

23 M. Cavendish, *Świat Błasku...*, s. 97.

24 M. Cavendish, *Epistle to the two Universities* [w:] *Renaissance Woman: A Sourcebook/Constructions of Femininity in England*, ed. K. Aughterson, Wydawnictwo Routledge, London–New York 1995, s. 286, cyt. za: E.L. Bonin, *Margaret Cavendish's dramatic Utopias...*, s. 339. Angielską frazę „*power and authority*” można tłumaczyć na wiele sposobów: najprostszym rozwiązaniem byłoby użycie rzeczownika „władza”, uznając oba rzeczowniki za synonimiczne określenia stanu, w którym jest się agensem własnych działań z możliwością wpływania na działania innych. Uproszczeniem jest przekład dosłowny: „władza i autorytet”, gdyż pojęcie „*authority*” jest znacznie szersze od polskiego rzeczownika „autorytet”. Jakimś rozwiązaniem byłoby przełożenie frazy jako „władza i podmiotowość”, jednak w odniesieniu do tekstu z siedemnastego wieku byłoby chyba anachronizmem, choć w rzeczywistości Cavendish postuluje podmiotowość kobiet, a poprzez pisma utopijne – antycypuje, zakładając podmiotowość bytu kobiet, w publikowanej przecież twórczości utopijnej.

Pod względem gramatycznym, dzięki użyciu konstrukcji biernej, obie składowe zdania są niemal paralelne: „jesteśmy wykluczone” („*we are shut out of*”) i „nigdy nie jesteśmy zatrudniane” („*we are never employed*”). Wspominając o braku „władzy”, Cavendish używa sformułowania „władza i autorytet” („*power and authority*”), pisząc o odcięciu od spraw niedomowych, przywołuje dwie sfery społecznej działalności – „sprawy państwowe i wojskowe” („*civil or martial affairs*”). W ten sposób wprawdzie precyzyjnie określa obszary wykluczenia, lecz zarazem konstruuje silnie zrytmizowane zdanie, niemal symetryczne. Taka konstrukcja dowodzi znajomości i umiejętności stosowania zasad retoryki, na której kształcenie zwracano szczególną uwagę w (męskich) szkołach powszechnych, gdyż to retoryka miała być wyróżnikiem mowy używanej przez osoby przygotowane do życia publicznego²⁵.

25 Styl pisarstwa Margaret Cavendish przez długi czas poddawano krytyce jako nazbyt kwiecisty i nieuporządkowany, postrzegano go przy tym jako przejaw „nieszkodliwego ekscentryzmu”. Styl, retoryka i dyscyplina wypowiedzi we wczesnonowożytnej Anglii były kwestią zarówno uprawianego gatunku, jak i przynależności klasowej i wykształcenia. Przegląd poglądów na temat funkcji retoryki w zależności od uprawianego gatunku piśmiennictwa oraz na temat stylu Margaret Cavendish zestawia R.J. Stark, *Margaret Cavendish and Composition Style*, „Rhetoric Review” 1999, Vol. 17, No. 2, s. 264–281.

MARGARET CAVENDISH

ŚWIAT BLASKU

OPISANIE NOWEGO ŚWIATA, ZWANEGO ŚWIATEM BLASKU,
UŁOŻONE PRZEZ PO TRZYKROĆ DOSTOJNĄ, PRZEŚWIETNĄ I WYBITNĄ
KSIĘŻNĄ NEWCASTLE

Londyn,
wydrukowano nakładem A. Maxwell w roku 1666.

Księżnej Newcastle na jej nowy Świat Blasku

Drzewiej uczeni, co świat nasz badali,
Że jest z trzech lądów złożony, mniemali.
Aż wreszcie Kolumb, ów żeglarz uznany,
do Ameryki dopłynął z kompani.
Lecz ten świat nowy on odkrył, nie stworzył,
Gdyż w mroku dziejów ktoś inny go złożył.
Kimże więc jesteś, co wznosisz świat nowy
Bez krzty chaosu, w ogóle bez tworzyw?
Fantazja pióra tak czynić kazała
I z wyobraźni konstrukcja powstała!
Twój to Świat Blasku nad gwiazdy wylata,
Kagankiem niebios krąg Ziemi omiata.

William Newcastle

Do Czytelnika

Jeśli zdumiewasz się, Drogi Czytelniku, że twój wyobraźni dołączam do mych poważnych filozoficznych rozważań, wiedz, że nie czynię tego ze wzgardy dla filozofii ani też dlatego, bym sądziła, że ta szlachetna nauka jest li tylko fikcją umysłu; choć

Seria „Bibliotheca Utopiana” ma przybliżyć polskim czytelnikom najbardziej reprezentatywne angielskie i amerykańskie utopie i dystopie literackie, których powstanie datuje się od XVII w., a kończy na XX w., nigdy dotąd nietłumaczone na język polski. Gatunek zapoczątkowany w XVI w. przez słynną *Książeczkę zaiste złotą i niemniej pożyteczną jak przyjemną o najlepszym ustroju państwa i nieznannej wyspie Utopii* Thomasa More’a ewoluował na przestrzeni wieków. Przechodząc różne fazy, od form traktatowych po powieść utopijną, do dziś fascynuje odbiorców swym potencjałem nakierowanym na przyszłość. Seria obejmuje najważniejsze klasyczne teksty utopijne, przedstawiające odmienne obrazy idealnych światów, utopie futurystyczne i feministyczne oraz apokaliptyczne, antysocjalistyczne, antyimigranckie i satyryczne dystopie stanowiące ostrzeżenie przed groźbą totalitaryzmu lub innych destruktywnych zjawisk społecznych. W ramach serii są publikowane powieści reprezentujące bardzo różny poziom artystyczny – od literacko nieporadnych, ale historycznie ważnych, po dzieła uznawane za klasyczne. Każdy tom zawiera obszerny wstęp omawiający podstawowe znaczenia utworu i jego miejsce w historii literatury utopijnej oraz niezbędne objaśnienia ułatwiające czytelnikowi zrozumienie utworu.

CENTRE FOR TRANSLATION STUDIES
CENTRUM TRANSLATORYCZNE

ISBN 978-83-7865-764-4